

**Ключевые слова.** Социальность, общество, личность, социальная педагогика, эволюция человечества.

### SUMMARY

**Hordiyenko S.** The development of the personality's sociality as an important socio-pedagogical phenomenon of modernity.

*The purpose of the article is the analysis of the state of scientific development of the phenomenon of the personality's socialization and the grounded study of its socio-pedagogical positions. Nowadays it is reinforced the importance of development of the individual, starting from early childhood, the ability to function in society and perform different social roles within different groups.*

*The methods of the research were research literature analysis, synthesis, and systematization of scientific views. Based on the views of the researchers, it can be determined that the development of social identity remained relevant at all times. The conducted research gives grounds for generalizations about the nature of sociality and its development as an important socio-pedagogical phenomenon of present days. The analysis of works of the scientists on the research of sociality in the historical aspect is important in this work. All this requires a thorough analysis of theoretical and empirical material. Because there were and there are many approaches to its interpretation, based on the functioning of states of various continents of the world. Despite significant investigations in various aspects of the personality's socialization, the author believes that this phenomenon in the period of social transformations requires in-depth study due to socio-pedagogical positions. And also it requires its analysis in general, the definition of the specificity of the development of sociality of different social subjects.*

*It is emphasized that at the present stage of development of social pedagogy as a science and practical activities with different social groups a more detailed and thorough disclosure from the perspective of social pedagogy requires the essence of the concept "sociality".*

*It is noted that development of the sociality of the children of early age requires special public and scientific attention. Consequently, this necessitates the further study of the issue of development of socialization of children of preschool age, leads to the activation of detailed investigations of social interaction of the teacher with various institutions of education, qualified specialists, parents of children; requires the development of content and forms of work with them directly, work with children to transmit a positive social experience, social values, life knowledge, abilities, skills.*

**Key words:** sociality, society, personality, social transformation, the evolution of humanity.

УДК 37.013.78 : 364 - 322

**М. С. Грінченко**

Полтавський національний педагогічний  
університет імені В.Г. Короленка

### **ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

*Метою статті є аналіз зарубіжної практики підготовки соціальних педагогів (працівників) до практичної діяльності, надання рекомендацій щодо вдосконалення сучасної системи освіти в цій галузі. Методи дослідження: індукція, дедукція, порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення. Результати дослідження: подано порівняння підготовки соціальних педагогів (соціальних працівників) до практичної діяльності в зарубіжних країнах, висвітлено особливості навчальних дисциплін та практики, розглянуто досвід громадських і волонтерських організацій, сформульовано*

*пропозиції щодо вдосконалення вітчизняної системи підготовки соціальних педагогів. Практичне значення дослідження: можливість введення в підготовку вітчизняних соціальних педагогів (працівників) найкращих досягнень зарубіжного досвіду. Перспективами подальших наукових розвідок є обґрунтування відповідних програм щодо удосконалення підготовки фахівців соціальної сфери в Україні.*

**Ключові слова:** соціальний педагог, підготовка соціального педагога, практична діяльність, інформаційне суспільство.

**Постановка проблеми.** Нині особливого значення набуває вивчення й використання зарубіжного досвіду організації соціальної освіти у світлі ідей її неперервності й демократизації. В умовах становлення в Україні системи соціально-педагогічної освіти, яка б задовольняла потреби суспільства та відповідала світовим стандартам підготовки фахівців варто користуватися світовим досвідом професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників.

Ураховуючи соціально-політичні події останніх років у сучасній Україні соціальна педагогіка є особливо затребуваною, та, на жаль, висококваліфікованих спеціалістів соціально-педагогічної роботи, які б могли професійно здійснювати діагностику, соціально-терапевтичну, психологічну, педагогічну і правову допомогу різним соціальним суб'єктам не достатньо. Оскільки професійна підготовка фахівців із соціальної педагогіки розпочалася в нашій країні лише на початку 90-х років та була пов'язана із значними труднощами, варто звернути увагу на якість і зміст підготовки соціальних педагогів та працівників, ураховуючи закордонний досвід. Відсутність практичного досвіду роботи в цій галузі, вагомих науково-теоретичних розробок з актуальних питань соціальної педагогіки та соціальної роботи сприяє стимулюванню наукових розвідок у цій сфері, безпосередньому поєднанню теорії з практикою. У цьому контексті значний інтерес для України представляє досвід різних країн світу, особливо США та Європи, де соціальна робота та соціальна освіта мають давню історію та багаті традиції.

Професія соціального педагога (працівника) є новою, але надзвичайно затребуваною в сучасному суспільстві. Кожен індивід може зробити значний внесок у суспільство, саме тому взаємини між індивідом і суспільством мають взаємодоповнююче значення, важливою об'єднуючою ланкою є фахівець соціальної сфери, який відіграє посередницьку роль між людиною та суспільством. Підготовка спеціалістів із соціальної педагогіки та соціальної роботи має свою структуру, але в різних країнах відстежується своя специфіка. Однак, спільними є знання зі споріднених дисциплін, таких як економіка, соціологія, психологія, право та суспільні науки. У країнах зарубіжжя знання тісно пов'язані із практикою для того, щоб майбутні спеціалісти була здатні ефективно працювати та бути конкурентоспроможними на ринку праці. Зв'язок між знаннями та практикою має вирішальне значення та є характерною рисою цієї професії, що пояснює її динамізм. Впровадження нових підходів до розв'язання соціальних проблем,

застосовуючи знання із соціальної педагогіки та соціальної роботи щороку поповнюються новими методами й технологіями. Наразі особливого значення набувають інформаційні компетентності майбутніх фахівців, оскільки їх трудова діяльність здійснюється в період розвитку та становлення інформаційного суспільства, яке постійно перебуває в динаміці та потребує креативних рішень.

**Аналіз актуальних досліджень.** Вивчаючи зарубіжний досвід становлення системи підготовки фахівців соціальної сфери таких країн, як Велика Британія, Ізраїль, Франція, США варто відзначити роботи українських і російських дослідників З. Багатової, Л. Віннікової, Н. Корольової, М. Лещенка, О. Пічкара, Т. Пічушкіної та ін.

Питанням становлення соціальної освіти висвітлені в публікаціях Ю. Березкіна, С. Григор'єва, І. Зимньої, А. Панової, А. Пригожина, В. Сидорова, Є. Холостової. Також роботи названих авторів присвячені питанням змісту та головних функцій професійної діяльності фахівців соціальної сфери, створенню моделей їх підготовки, дослідженню навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. Українські дослідники Л. Коваль, А. Капська, В. Поліщук, Т. Семигіна, І. Грига, І. Зверева, С. Хлебик здійснили аналіз системи теоретичної та практичної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників за кордоном, зокрема виділено позитивні надбання, творчі здобутки, а також апробовані концептуальні чи методичні аспекти підготовки спеціалістів у зарубіжних країнах. Нині вітчизняні науковці акцентують увагу на використанні досвіду розвинутих європейських держав та країн західного світу – Франції, Ізраїлю, Німеччини, Великої Британії, США.

**Мета статті** полягає в аналізі зарубіжної практики підготовки соціальних педагогів (працівників) до практичної діяльності, надання рекомендацій щодо вдосконалення сучасної системи освіти в цій галузі.

**Методи дослідження:** індукція, дедукція, порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення.

**Виклад основного матеріалу.** Вітчизняний науковець В. Кубіцький зазначає, що роль соціального працівника в Ізраїлі багатогранна. Належну увагу навчанню цій спеціальності приділяє держава. Студентів готують до роботи у Школі соціальних працівників на рівні бакалаврів і магістрів. Навчання у Школі соціальних працівників поєднує в собі як теоретичні заняття, так і практику. Навчальний заклад покликаний пов'язати принципи та норми соціальної роботи із сучасними науковими знаннями, що здобуваються під час дослідної та експериментальної роботи на місцях та у Школі. Важливим аспектом є використання комп'ютерів та інформатизація соціального середовища особистості [3, 195].

Так, за програмою підготовки керівників для громадських центрів проводяться заняття для студентів додатково до загальноприйнятої

програми в межах занять на першу ступінь (бакалавра). За цією програмою спеціально готують студентів, а також майбутніх керівників справами громадських центрів (організаціями взаємодопомоги, районними будинками культури тощо) до роботи з групами та організаціями на рівні общини. Здобуття студентами I-го ступеню відбувається три роки. Ступінь бакалавра із соціальної роботи отримують усі студенти, які пройшли підготовку за загальною програмою, а також за програмою підготовки керівників справами для громадських центрів. Після випуску зі Школи соціальних працівників фахівці працюють у різноманітних державних та громадських закладах, такі як дитячі, юнацькі відділи громадської допомоги, промислові підприємства, лікарні, консультації з питань шлюбу та сім'ї, психіатричні заклади, служби абсорбції нових репатріантів.

На першому курсі навчальна програма містить групи суспільних наук та біхевіористики (вивчення поведінки людини залежно від її психологічного стану), а також предмети дослідницького характеру, вступні предмети основної спеціалізації соціального працівника. Основна увага приділяється предметам професійного характеру на другому та третьому курсах, які включають дослідження в цій галузі та вивчення системи соціальних служб, теоретичні та практичні заняття із соціальної роботи, факультативні предмети за різноманітними темами. На третьому курсі спостерігається надання студенту більшої самостійності – можливості обирати предмети, що безпосередньо відносяться до певної спеціалізації, наприклад соціальної роботи з індивідуумами та сім'ями, соціальної роботи в общинах тощо. Ознайомлення з різноманітними соціальними службами відбувається під час практичних занять, що включені в програму другого та третього курсів під індивідуальним керівництвом викладачів. Такі заняття поєднують академічні години з практикою соціальної роботи [3, 199].

На першому курсі починаються практичні заняття за програмою підготовки керівників для громадських центрів та продовжуються три роки паралельно з предметами цієї програми із соціальної роботи. Частина програми є загальною для всіх студентів Школи, а частина є специфічною, тільки для студентів програми підготовки керівників [9, 21].

Для того, щоб займатися за програмою підготовки керівників, студенти мають звернутись у письмовій формі до секретаріату у справах студентів Школи соціальних працівників. Існує дворічна скорочена програма для бакалаврів з інших спеціальностей, що мають намір отримати ступінь магістра із соціальної роботи. Скорочена програма містить у собі вибрані курси з програми на ступінь бакалавра із соціальної роботи та необхідні додаткові курси, які студент не вивчав за іншою спеціальністю. Також програма включає обов'язкову дворічну професійну підготовку. Другим ступенем є програма здобуття кваліфікації магістра, яка надає спеціалістам із соціальної роботи можливість вивчити новітні методи, що допоможуть їм у

подальшому сприяти покращенню соціальної роботи та підвищенню її ефективності, поглибити теоретичні та практичні знання, дозволять взяти участь у розробці нових методів у практичній роботі та керівництві службами соціальної допомоги, а також правильно оцінювати продуктивність цих служб. Саме з метою розуміння та визначення суспільних проблем і шляхів впливу соціального працівника на середовище клієнта, розвитку інтелекту, систематичного аналітичного мислення розроблена дана програма. Вона надає студентам можливість ефективного використання особистого досвіду для вирішення соціальних проблем, адже програма готує студентів до роботи в системі розвитку соціальних служб, викладацької та дослідницької роботи, планування та управління системою соціального забезпечення. Метою програми другого ступеня є навчання студентів методам розвитку та прогресу у професії соціального працівника з тим, щоб він міг виконувати завдання, що ставляться перед соціальними працівниками та службами соціального забезпечення Ізраїлю [3, 200–201].

У структурі занять Школи на ступінь магістра із соціальної роботи існують спеціалізації. Дослідницька спеціалізація має на меті набуття студентами знань і навичок дослідження практичних аспектів соціальної роботи, служб громадської допомоги та соціальних служб. Розширення теоретичної та емпіричної бази знань соціального працівника для того, щоб надати йому засоби, які дозволять використати особистий досвід для вирішення практичних проблем в інструкторській роботі, в роботі з тими, хто звертається за допомогою, має на меті програма підвищення рівня в галузі практичної соціальної роботи та керівництва. Заняття направлені передусім на поглиблення розуміння та способів вияву потреб населення, розробку систематичного планування професійної діяльності, оцінки її ефективності та виправлення недоліків у роботі. За допомогою цієї програми студент може навчитися виявляти певні ознаки, характерні для соціальної служби відповідно запитів різних верств населення. Підготовка слухачів до роботи у службах соціального забезпечення та організаціях, що працюють у цій галузі, керівництві програмами соціальної допомоги годовним завданням програми підготовки керівників справами для громадських центрів.

У межах програми пропонуються два напрями. Перший напрям теорії та дослідження організацій, де основна увага приділяється вивченню організаційних теорій, які необхідно впроваджувати у служби соціального забезпечення. Другий напрям пов'язаний із дослідженням вибраних аспектів у діяльності цих організацій, а саме практичного керівництва, де основна увага приділяється саме підготовці адміністративних працівників системи соціального забезпечення, що мають широку основу теоретичних знань, узгоджену з досвідом управління [3, 203].

Багаторівневий характер має система підготовки у вищих навчальних закладах США – це бакалавр, магістр, доктор соціальної роботи. Ступінь

бакалавра є початковим рівнем практики соціальної роботи в США, який отримують після чотирьох років навчання. Основною вимогою до отримання якого є відповідність програмі підготовки фахівців із соціальної роботи даного рівня, відповідність вимогам до освіти, що акредитовані Радою із соціальної освіти. Теоретичне навчання поєднується з практикою в соціальних агентствах. У США практика нараховує 480 годин, а в Україні лише 216 годин. складають вступні й Основні курси в навчальному плані підготовки соціальних працівників у школах соціальної роботи стосуються п'яти сфер навчання – це методи роботи, політика соціального забезпечення та надання послуг, поведінка людини в соціальному середовищі, польова практика. Усі студенти, які навчаються в школах соціальної роботи США, повинні обрати для себе так звану «подвійну концентрацію» (dual concentration) – визначити практичний метод навчання та галузь проходження практики. Вибір цих двох елементів впливає на те, які саме курси відвідуватимуть студенти, а також на вибір місця для проходження польової практики [2, 54].

Підготовка компетентних та ефективно діючих професіоналів, здатних займатися соціальною практикою є головною метою навчання соціальних працівників у США. Тому кожен студент повинен пройти дві-три практики під керівництвом досвідченого соціального працівника. Принаймні хоча б одна з практик повинна бути в закладі того типу, у якому студентові треба буде працювати після закінчення навчання [1, 86].

Виявлено, що є багато спільних дисциплін у програмах підготовки фахівців соціальної роботи у вищих навчальних закладах Великої Британії та України. Але, разом із тим, у більшості навчальних закладів Великої Британії практика студентів становить 40–50 %, а в Україні практика не перевищує 30 % навчального часу. Також значна роль у процесі практичної підготовки майбутніх соціальних працівників у Великій Британії на відміну від України, належить педагогу-наставнику [7, 148].

У Німеччині соціальний педагог – це фахівець, зайнятий у сфері соціальної роботи або виховної діяльності. Це поняття відносно нове та використовується для позначення професії та диплому про освіту (дипломований соціальний педагог). Воно було введено в обіг тільки після створення вищих спеціальних шкіл соціальної педагогіки в 1966–1967 навчальному році. Професійна підготовка соціальних педагогів здійснюється в Німеччині в основному у вищих спеціальних школах (ВСШ), а також у декількох університетах [8, 122].

Тривалість навчання у ВСШ – 6-8 семестрів, в університетах – 8-12 семестрів. В університети Німеччини не вимагається складання вступних іспитів при зарахуванні у ВСШ як в Україні. Береться до уваги середній бал атестата, номер подання документів, кількість «семестрів чекання». Частина місць віддається абітурієнтам із психічними й фізичними

відхиленнями. В Україні також існує квота у 30 % від загальної кількості місць державного замовлення для студентів із психофізичними вадами. Перед початком навчання для визначення професійної придатності деякі ВНЗ вимагають попереднього практичного досвіду або проходження практики. У кожній школі зміст і структура курсів навчання сильно різняться завдяки їхній автономності. У школах соціальної роботи пропонуються три різних типи навчальних програм [5, 187].

Звичайно, професійна практика відіграє важливу роль у навчанні соціальних працівників. Так, у Німеччині на практику відводиться 12-18 місяців, тобто в цілому це складає від 30 до 50 % усього навчального матеріалу. Соціальні педагоги в Німеччині виконують надзвичайно важливу функцію, зумовлену потребою надання допомоги традиційним системам шкільного й сімейного виховання. Підготовка соціальних педагогів у Німеччині здійснюється на допрофесійному рівні, на рівні професійних училищ, на рівні середньої спеціальної освіти, на рівні вищої освіти [6, 26-31].

Вітчизняний дослідник А. Рижанова вважає необхідним, що для запобігання використанню в інформаційну добу соціально-педагогічних механізмів із метою маніпулювання індивідуальною та суспільною свідомістю кожний громадянин має здобути соціально-педагогічну освіту та свідомо брати активну участь у гармонізації соціального виховання, відчуваючи відповідальність як за власний духовний розвиток, так і своєї країни. Освітнянській підсистемі соціального виховання відведено особливу роль у педагогізації вітчизняного суспільства яка, у свою чергу, потребує соціально-педагогічної трансформації, – вважає А. Рижанова [4, 239].

**Висновки.** На нашу думку, величезне значення має вивчення, осмислення й адаптація досвіду, нагромадженого зарубіжними країнами, особливо країнами Західної Європи, США, Ізраїлем і Великою Британією для успішності процесів становлення й розвитку соціальної роботи й соціальної педагогіки в Україні.

Соціальний працівник і соціальний педагог може працювати в різноманітних установах – свідчить зарубіжний досвід. Тож, відомчою приналежністю можна так класифікувати на установи працевлаштування для майбутніх фахівців соціальної сфери: охорони здоров'я, соціального захисту населення, комітетів у справах сім'ї і молоді, установи, що відносяться до системи органів внутрішніх справ і юстиції та ін.

Діяльність соціального працівника і соціального педагога повинна бути направлена на активізацію соціокультурних і соціально-педагогічних функцій суспільства, сім'ї, громади та особи в умовах інформаційного суспільства, зорієнтована на роботу з усіма соціальними суб'єктами – дітьми, дорослими, їх сім'ями, людьми похилого віку. Соціальний педагог (працівник) покликаний створювати умови найбільшого сприяння психологічному комфорту, систему соціальної допомоги, розвитку й саморозвитку

особистості, ураховуючи відповідне соціокультурне середовище. Проте необхідно вкрай обережно підходити до використання зарубіжного досвіду, оскільки і теорія, і практика соціальної та соціально-педагогічної діяльності в будь-якій країні зумовлюється культурно-історичними традиціями, соціально-економічними й політичними умовами.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль Л. Підготовка соціальних педагогів тасоціальних працівників в Україні / Л. Коваль // Соціальна політика і Соціальна робота. – 1998. – № 1–2. – С. 86.
2. Корнюшина Р. В. Зарубежный опыт социальной работы / Р. В. Корнюшина. – Владивосток : Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 85 с.
3. Кубіцький С. О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах : навчальний посібник. – К. : ДАККІМ, 2009. – 298 с.
4. Малько А. О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки : монографія / А. О. Малько ; Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2004. – 285 с.
5. Пащенко Д. І. Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання / Д. І. Пащенко. – К., 1999. – 208 с.
6. Пічкарь О. П. Деякі аспекти проблеми підготовки фахівців соціальної роботи у Великій Британії / О. П. Пічкарь // Соціальна політика і соціальна робота. – К. : Дослідницький центр соціальної політики. – 2002. – № 3-4. – С. 26-31.
7. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін. ; за заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с.
8. Фирсов М. В. История социальной работы : учебное пособие для высшей школы / М. В. Фирсов. – М. : Академический Проект; Константа, 2007. – 608 с.
9. Холостова Е. И. Социальная работа. Теоретико-методологические аспекты / Е. И. Холостова // Социальная работа. – 1994. – Вып. 6. – С. 21.

### РЕЗЮМЕ

**Гринченко М. С.** Зарубежный опыт подготовки социальных педагогов к практической деятельности в условиях информационного общества.

*Целью статьи является анализ зарубежной практики подготовки социальной педагогов (работников) к практической деятельности, предоставление рекомендаций по совершенствованию современной системы образования в этой области. Методы исследования: индукция, дедукция, сравнение, анализ, синтез, абстрагирование, обобщение. Результаты исследования: рассмотрен опыт подготовки социальных педагогов (социальных работников) к практической деятельности в странах зарубежья, освещены особенности учебных дисциплин и практики, а также опыт общественных и волонтерских организаций, сформулированы предложения по совершенствованию отечественной системы подготовки социальных педагогов. Практическое значение исследования: возможность введения в подготовку отечественных социальных педагогов (работников) лучших достижений зарубежного опыта. Перспективами дальнейших научных исследований является обоснование соответствующих программ по совершенствованию подготовки специалистов социальной сферы в Украине.*

**Ключевые слова:** социальный педагог, подготовка социального педагога, практическая деятельность, информационное общество.



## SUMMARY

**Grinchenko M.** Foreign experience of training social pedagogues for practical activity in conditions of information society.

*The aim of the article is the analysis of foreign practice of training of social pedagogues (social workers) to practice, making recommendations for improving the current system of education in this area. The following methods were used: induction, deduction, comparison, analysis, synthesis, abstraction, generalization. The experience of training social pedagogues (social workers) to practical activity in foreign countries, especially lit disciplines and practices, and the experience of community and voluntary organizations, the proposals for improving the domestic system for training social workers are revealed.*

*Social pedagogue (social worker) is intended to create conditions that are the most favorable for psychological comfort, social assistance, development and self-development of a person, taking into account appropriate social and cultural environment.*

*Particular attention is paid to the training of specialists, level of education and specialization according to the practical part of the training. The experience of training in different countries makes it possible to compare foreign and native training system of social pedagogues (social workers) and to draw conclusions on the fullness of the curriculum disciplines, particularly the practice, issues of management training, a thorough psychological preparation, as well as studying the characteristics of certain categories of subjects of a social pedagogue.*

*It should be extremely cautious in the use of foreign experience, that both the theory and practice of social and socio-educational activities in any country is conditioned by the cultural and historical traditions, socio-economic and political conditions. The success of the process of formation and development of social work and social pedagogy in Ukraine is of great importance to study, as well as interpretation and adaptation of the experience gained by foreign countries, especially the countries of Western Europe, the US, Israel and Britain. The practical significance of the study is the possibility of introducing in the preparation of local social pedagogues (social workers) of the best achievements of international experience. The prospects for further research are the study of relevant programs for improving the training of experts of social sphere in Ukraine.*

**Key words:** social pedagogue, training social pedagogues, practical activity, information society.

УДК 364:[616.98:578.828 ВІЛ]-053.2

**Т. В. Журавель, Т. Л. Лях**

Комунальний вищий навчальний заклад  
«Київський університет імені Бориса Грінченка»

## ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ ТА СІМЕЙ, ЯКІ ЖИВУТЬ З ВІЛ/СНІД В УКРАЇНІ

*Метою статті є аналіз проблем і потреб осіб та сімей, які живуть з ВІЛ/СНІД, а також визначення особливостей ефективної соціально-психологічної підтримки представників цієї цільової групи. Основні методи: аналіз наукових досліджень і практики роботи з ЛЖВ, узагальнення теоретичних даних, порівняння, синтез для визначення особливостей соціально-психологічної підтримки означеної цільової групи. У статті розкрито основні аспекти, які обумовлюють уразливість таких осіб та сімей; виокремлено типові проблеми та труднощі ВІЛ-інфікованих, основні потреби даної цільової групи; визначено мету соціально-психологічної підтримки осіб та сімей, яких торкнулася епідемія ВІЛ/СНІДу; перераховано основні заходи, впровадження яких довело*